

ВОЛОНТЕРСТВО ТА АКТИВІЗМ ЯК ФОРМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ УЧАСТІ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ

VOLUNTEERING AND ACTIVISM AS FORMS OF CIVIC PARTICIPATION IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN VOLUNTEER MOVEMENT

Стаття присвячена аналізу активізму та волонтерської діяльності як поширених форм громадянської участі у контексті сучасного українського суспільства загалом і волонтерського руху зокрема. Обґрунтовано думку про те, що волонтерський рух, який виник у відповідь на збройну агресію на Сході України у 2014 році та активізувався під час повномасштабного вторгнення у 2022 році для вирішення нагальних суспільних потреб (підтримки військових, внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від війни), трансформувався у соціальний феномен, який має потенціал ініціювати структурні зміни у суспільстві. Метою публікації є визначення сутності та співвідношення активізму й волонтерської діяльності як форм громадянської участі у реалізації волонтерського руху в Україні.

Методологічною базою дослідження є теорія нових суспільних рухів, згідно з якою активізм розглядається не лише як протестна діяльність, але й як форма добровільної та свідомої самоорганізації громадян і прояв «політичного альтруїзму». На основі концепції соціального капіталу, що пояснює зростання довіри та ефективності у суспільстві завдяки розбудові горизонтальних мереж і громадських ініціатив, обґрунтовано думку про те, що в межах волонтерського руху в Україні волонтерство та активізм функціонують невіддільно. Вони створюють простір колективної дії, де формуються міцні міжособистісні зв'язки, забезпечується взаємна підтримка та акумулюється суспільна довіра. Соціальні мережі, сформовані в процесі волонтерської діяльності, мають значний потенціал для подальшого розвитку громадянського суспільства, посилення демократичних процесів і залучення населення до ухвалення суспільно важливих рішень.

Ключові слова: активізм, волонтерство, волонтерська діяльність, волонтерський рух в Україні, соціальний капітал, громадян-

ський активізм, громадянське суспільство, соціальний рух.

This article examines activism and volunteer activity as prevalent forms of civic participation in contemporary Ukrainian society in general, and in the volunteer movement in particular. It substantiates the argument that the volunteer movement, which emerged in response to armed aggression in Eastern Ukraine in 2014 and intensified during the full-scale invasion in 2022 to meet urgent social needs (support for the military, internally displaced persons, and those affected by the conflict), has evolved into a social phenomenon capable of initiating structural changes within society. The purpose of this publication is to determine the essence and interrelation of activism and volunteer activity as forms of civic engagement in the implementation of the volunteer movement in Ukraine.

Methodologically, the study is grounded in the theory of new social movements, which views activism not merely as protest action but also as a form of voluntary and conscious self-organization among citizens, as well as an expression of "political altruism". Drawing upon the concept of social capital – emphasizing the growth of trust and efficacy in society through the development of horizontal networks and civic initiatives – the author argues that volunteering and activism operate inseparably within the Ukrainian volunteer movement. These phenomena create a collective action space in which strong interpersonal ties are forged, mutual support is provided, and social trust is accumulated. The social networks established through volunteer activities hold significant potential for the continued development of civil society, the strengthening of democratic processes, and the broader engagement of citizens in socially significant decision-making.

Key words: activism, volunteering, volunteer activity, Ukrainian volunteer movement, social capital, civic activism, civil society, social movement.

УДК 316,4

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.4>

Штрайхер О.А.

аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи
Національний університет
«Львівська політехніка»

Вступ. Волонтерський рух в Україні, який сформувався у відповідь на збройну агресію РФ з 2014 року та суспільну кризу, що її супроводжує, є особливим феноменом громадянської участі. Як і будь-якому соціальному рухові, йому властиве поєднання різних форм громадянської активності задля ефективної реалізації своїх цілей. Основою волонтерського руху є волонтерська діяльність та активізм як форми громадянської участі та інструменти реалізації волонтерського руху.

Актуальним питанням є визначення сутності та співвідношення цих форм громадської активності в контексті українського волонтерського руху. Актуальність дослідження визначається потребою систематизації знань про природу активізму та волонтерства, аналізу значення цих явищ у межах

волонтерського руху в Україні та оцінки їхньої еволюції в період із 2014 по 2024 роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливості розвитку активізму в межах нових суспільних рухів були предметом досліджень таких теоретиків, як А. Мелучі, А. Турен, Н. Смелзер та інші. В українському науковому дискурсі питання формування суспільних рухів у контексті сучасних викликів досліджують Л. Камінська, Т. Савельєва, М. Мордовець. Значний внесок у дослідження агентного впливу українського волонтерського руху та волонтерства зробили О. Злобіна та Л. Бевзенко. Громадянський активізм є предметом досліджень багатьох вітчизняних науковців, таких як В. Середа, О. Гудзенко, О. Дайнеко та інші.

Волонтерство як волонтерські практики в українській соціології вивчається з кількох перспектив. І. Юрченко досліджує волонтерство як соціальну діяльність та різноманітність її форм [14]. Л. Бевзенко та О. Злобіна трактують волонтерство як інструмент вирішення актуальних соціальних проблем [1]. Л. Головка та Т. Головка розглядають волонтерську діяльність як фактор резильєнтності та нарощування соціального капіталу у громадах [3]. О. Панькова, О. Касперович та О. Іщенко досліджують волонтерську діяльність з точки зору її потенціалу до активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства [7]. Є. Сірий та О. Сіра акцентують увагу на волонтерстві як формі соціального включення та можливості самозайнятості, порівнюючи світовий досвід волонтерської діяльності та особливості українських векторів розвитку [12] тощо.

Волонтерство можна визначити як усвідомлену діяльність волонтерів, яка має специфічні риси – добровільність, проактивність, масовість тощо, і виступає інструментом реалізації та трансформації волонтерського руху як агента соціальних змін [15].

Ми розглядаємо активізм як одну з форм прояву волонтерського руху в Україні. Проте для комплексного аналізу волонтерського руху як агента змін у сучасних реаліях важливим є осмислення суті активізму і його ролі у процесах соціальних трансформацій, спричинених волонтерським рухом.

Метою публікації є визначення сутності та співвідношення активізму й волонтерської діяльності як форм громадянської участі в реалізації волонтерського руху в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Волонтерство та активізм: спільне та відмінне

У своєму дослідженні «Жінки волонтери та активісти» Капуто розмежовує поняття «волонтерство» та «активізм». За своєю природою активізм орієнтований на соціальні, політичні та економічні трансформації, тоді як волонтерство є діяльністю, що спрямована на вирішення індивідуальних проблем. Хоча волонтерство в довгостроковій перспективі може сприяти структурним змінам у суспільстві через роботу на індивідуальному рівні, воно не має безпосередньої мети змінити структуру суспільства, на відміну від активізму. Під час аналізу даних дослідження автор дійшов висновків щодо позитивної кореляції між волонтерською діяльністю та активізмом: члени волонтерських спільнот з більшою ймовірністю будуть активістами, ніж ті, хто не займався волонтерською діяльністю [18].

Волонтерство та активізм є діяльністю, що заснована на самопожертві та альтруїзмі, тобто приносить користь іншим, виконується добровільно та свідомо, без очікування зовнішньої винагороди [16]. Однак активісти – це особи, які мають на меті змінити соціальні структури, тобто займаються політичним альтруїзмом. Політичний

альтруїзм, за Ф. Пассі, є формою поведінки, яка базується на колективних діях, орієнтована на політичну мету соціальних змін або переосмислення відносин влади; а особи, залучені до цього типу соціальних змін, не мають отримати прямих вигод від успіху, досягнутого в результаті виконання цих цілей [26, с. 6]. Отже, волонтерство та активізм за своєю природою є альтруїстичними діями, але волонтерство не є формою політичного альтруїзму, оскільки не переслідує політичної мети. Однак ця риса не означає, що волонтерський сектор не виконує політичної ролі у сучасному суспільстві [26, с. 7].

Ще однією істотною різницею між волонтерством та активізмом є рівень, на якому відбуваються дії. За Законом України «Про волонтерську діяльність», волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [10]. Волонтерство здебільшого відповідає повсякденним діям, що відбуваються на мікрорівні (це індивідуальні або групові ініціативи, які спрямовані на полегшення конкретних потреб окремих осіб або груп, зосереджені на допомозі тут і зараз), тоді як активізм є формою дій на макрорівні, тобто спрямований на зміни у соціальній або ж політичній структурах. Отже, можна сказати, що прерогативою волонтерської діяльності є приватний простір, тоді як активізм орієнтований на публічну арену, волонтери шукають індивідуальні рішення для змін на індивідуальному рівні, тоді як активісти прагнуть до інституційних змін [21, с. 173; 22, с. 39–40].

Виходячи із визначення волонтерства як свідомого рішення діяти з усвідомленням потреби, з почуттям соціальної відповідальності та без прагнення до матеріального зиску, виходячи за межі базових обов'язків [23], ми можемо побачити схожу природу активізму та волонтерства. Задля глибшого аналізу зупинимося на кількох важливих характеристиках цих двох явищ: **добровільність та особистий вибір** (учасник діє з власної ініціативи, без примусу ззовні); **соціальна спрямованість** (дії індивіда орієнтовані на користь інших людей, груп або суспільства загалом); **відсутність матеріальної вигоди** (дія здійснюється без очікування фінансової вигоди або винагороди); **перевищення обов'язкових дій** (дії індивіда виходять за рамки необхідних чи загальноприйнятих обов'язків, наприклад, турботи про власну родину, участі у виборах, оплачуваної роботи і т. д.) [23].

Схоже трактує активізм Е. Нойс. Він стверджує, що активізм – це «волонтерство, що спрямоване на реформування» [25], оскільки діяльність активістів є орієнтованою на зміни, не має підтримки від певних інституцій чи спонсорів, відбувається без очікування фінансової винагороди, відбувається на основі соціальної відповідальності [25].

У своїй книзі Нойс розмежовує поняття «волонтерство» (volunteerism) та «добровільність» (vol-

untarism). Це пов'язано з тим, що в англійській мові вони є майже співзвучними і часто використовуються науковцями як синоніми. У нашому ж дослідженні таке розмежування сприятиме більш детальній концептуалізації понять. Отже, добровільність (voluntarism) – це спільний термін, який позначає все, що робиться у суспільстві добровільно, волонтерство – це все, що стосується саме волонтерів та їхньої діяльності. Наприклад, під категорію «добровільність» підходять і благодійність (добровільне жертвування коштів), і оплачувана робота на користь неприбуткових організацій [25].

У контексті досвіду України цікавим видається той факт, що стрімкий розвиток українського волонтерського руху почався з Революції Гідності. Основною рушійною силою протестів був активізм, який проявлявся у масовій самоорганізації громадян задля ідеї змін та боротьби за свої права у відповідь на розчарування політичними рішеннями тодішньої влади та її жорстокість до протестувальників [19]. Авторка книги «Без держави: Самоорганізація та політичний активізм в Україні» (ориг. *Without the State: Self-Organization and Political Activism in Ukraine*) Емілі Шеннел-Джастіс здійснила етнографічне дослідження подій Євромайдану 2013–2014 років, зосередивши увагу на активності лівих, феміністичних і студентських груп у Києві. Основною темою книги є концепція самоорганізації, що полягає в ідеї: «якщо щось потрібно зробити і людина має для цього ресурси, вона повинна діяти сама, не чекаючи державного втручання» [19, с. 17]. Ця ідея стала не тільки засобом протесту, але й важливим інструментом громадської участі, який продовжує впливати на українське суспільство після Майдану, стимулюючи нові мережі взаємодопомоги, особливо в умовах російської агресії з 2022 року.

Авторка доходить висновку, що активізм під час Євромайдану спровокував радикальні зміни у свідомості громадян та посприяв перегляду очікувань щодо ролі держави. Вона аргументує, що досвід Євромайдану сприяв формуванню нової громадянської свідомості, заснованої на активній участі та взаємодії громадян поза рамками офіційних структур [19].

У контексті дослідження активізму та волонтерського руху відкритим залишається питання, чи можна вважати активістом особу, яка не ідентифікує себе як активіст, але здійснює діяльність, яка демонструє активізм.

Е. Блекстоун досліджувала волонтерок американського благодійного фонду Comen (Susan G. Komen), зусилля якого спрямовані на боротьбу із раком грудної залози. Вона провела більше 100 годин польових досліджень методами включеного спостереження та інтерв'ю з метою з'ясувати особисте сприйняття волонтерками їхньої ролі в активізмі. У ході дослідження авторка виявила, що волонтерська діяльність учасниць організації може бути кваліфікована як активізм, хоча,

як правило, самі учасниці не розглядають свою діяльність як таку. Цей феномен авторка назвала терміном «Border activism» (у перекладі на українську – пограничний активізм) [17].

Е. Блекстоун дійшла такого висновку, базуючись на кількох причинах: по-перше, участь у волонтерській діяльності здатна формувати стійкі міжособистісні зв'язки, таким чином створюючи простір для громадської участі або ж участі в інституційних реформах [17]. У контексті волонтерського руху в Україні – це здатність учасників волонтерського руху створювати соціальні мережі для обговорення нагальних суспільних питань. Важливою у цьому контексті є волонтерська діяльність, пов'язана з адвокацією, тобто захистом прав осіб, які звертаються за волонтерською допомогою. Власне, адвокація є формою волонтерської діяльності, яка є найбільш наближеною до активізму [24]. По-друге, волонтерська діяльність у сфері адвокації та освіти здатна впливати на зміни на індивідуальному рівні особистості (індивід почувається більш освіченим та впевненим у разі захисту своїх прав та свобод) [17], що в довгостроковій перспективі приводить до соціальних змін «знизу»; по-третє, волонтерство веде боротьбу за конструювання ідей та смислів у суспільстві (наприклад, у діяльності фонду Comen це проявляється у протидії образу жінки, яка хворіє раком молочної залози, як такої, що втратила свою жіночність).

Співвідношення активізму та волонтерства у контексті сучасного волонтерського руху в Україні має свою специфіку. По-перше, у реаліях збройної агресії росії проти України із 2014 року волонтерська діяльність виходить за межі загальноприйнятих трактувань як «засобу вирішення індивідуальних проблем», набуваючи форм прояву активізму. Тут варто звернутися до Закону України «Про волонтерську діяльність», де розмежовано напрями волонтерства. Серед них можна виокремити ті напрями, які стосуються саме волонтерської діяльності у формі ініціатив, що **відбуваються у формі повсякденних дій на мікрорівні** (надання волонтерської допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, здійснення догляду за хворими, особами з інвалідністю, людьми похилого віку, особами, що постраждали внаслідок соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також допомога жертвам кримінальних правопорушень, біженцям, внутрішньо переміщеним особам тощо), а також волонтерська діяльність, яка може бути кваліфікованою як **форма дій, що відбувається на макрорівні** (проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури; здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони шляхом надання волонтерської допомоги Збройним силам України, іншим військовим формуванням, утвердження української національної та громадянської іден-

тичності тощо) [10]. По-друге, набутий досвід взаємодії між представниками громад, волонтерських організацій, активістами громадського суспільства під час першої хвили розвитку волонтерського руху в Україні мав істотний вплив на внутрішню політику щодо волонтерської діяльності, зокрема внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність», а також затвердження Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 рр., яка передбачала стимулювання волонтерства [9], що демонструє потенціал представників українського волонтерського руху до політичного альтруїзму.

Отже, ми можемо підкреслити спільну природу волонтерства та активізму в українських реаліях: обидва феномени базуються на особистій волі та свідомому виборі індивіда діяти задля суспільної користі без очікування фінансової чи жодної іншої винагороди. У контексті тривалих кризових ситуацій (війна, яка триває протягом 11 років) волонтерський рух може набувати ознак активізму шляхом створення стійких соціальних мереж та зміцнення горизонтальних зв'язків між його учасниками, що прямо чи опосередковано можуть бути каталізатором структурних змін у суспільстві. Однак поняття активізму, на наш погляд, є більш широким. Для аналізу цього ми звернемося до робіт сучасних українських науковців, що досліджували громадський активізм у контексті українського суспільства.

Громадянський активізм/активність у контексті волонтерського руху

Значна частина робіт сучасних українських авторів присвячена всебічному дослідженню поняття громадянської активності або ж громадянського активізму у різних його проявах. Зокрема, О. Плига трактує громадянську активність як одну з форм суспільної активності, спрямовану на реалізацію інтересів соціальних груп у сфері суспільних відносин і громадського життя, що регулюється правовими нормами держави. До форм громадянської активності включає участь у виборах, в об'єднаннях, у місцевому самоврядуванні, громадянську ініціативу, акти громадянської непокори, громадянські слухання [8].

О. Тіт наголошує на важливості чіткого розмежування понять «громадянський активізм» і «громадський активізм». Вона пов'язує громадський активізм із діяльністю індивіда як представника конкретної громади, яка спрямована на задоволення інтересів цієї громади. Своєю чергою громадянський активізм авторка визначає як свідому діяльність особи у статусі громадянина держави, що спрямована на суспільне благо. Цей тип активізму відіграє ключову роль у розвитку громадянського суспільства, демократії участі та ефективної взаємодії між державою та громадськістю. Найпоширенішими формами громадянського активізму є волонтерство та благодійність, які сприяють залученню громадян до суспільного життя й посилюють взаємодію різних соціальних

груп і державних інституцій [13]. Тут волонтерська діяльність визначається як форма громадянського активізму, що, ймовірно, пов'язано зі специфікою публікації та аналізом ролі саме громадянського активізму у розбудові громадянського суспільства в Україні. Авторка підкреслює, що громадський активізм є більш локалізованою формою громадянської участі, пов'язаною з інтересами конкретної громади. Водночас запити від держави та громади на певну діяльність особи часто збігаються [13], що робить поділ на «громадянський» та «громадський» активізм радше аналітичним інструментом, ніж чітким визначенням сфер активності індивіда у волонтерській діяльності. У цьому контексті волонтерство може виступати одночасно як форма громадського активізму, спрямована на суспільне благо, і як форма громадського активізму, що реалізується, наприклад, через безоплатну свідому діяльність індивіда задля позитивних змін у громаді.

Українські дослідники, як правило, не розмежовують поняття «громадянський» та «громадський» активізм, проте послуговуються саме поняттям «громадський активізм» у дослідженні особливостей прояву індивідів на рівні, наприклад, представника об'єднаних територіальних громад. О. Дейнеко, систематизувавши напрацювання українських авторів у сфері громадського активізму, виділила дві групи соціальних практик, які демонструють процес змін у суспільстві: **1) громадський активізм у площині «громадянин – влада»:** практики, за допомогою яких громадяни намагаються впливати на рішення влади (петиції, звернення до представників місцевих органів влади, участь у мітингах, бойкотах товарів чи послуг). Такі ініціативи можуть бути реалізовані як індивідуально, так і організовано через громадські об'єднання і спрямовані на взаємодію між суспільством і владними структурами. **2) громадський активізм у площині «громадянин – громадянин»:** практики, що спрямовані на вирішення проблем у межах громади силами самих її мешканців без залучення держави. Прикладами є волонтерська діяльність, благодійні ініціативи, організація заходів для розвитку громади та підтримка окремих громадян чи груп. Такі дії можуть бути як індивідуальними, так і колективними, але їхньою метою є покращення умов життя у громаді [5]. Тут ми бачимо ототожнення громадського активізму та волонтерства як самоорганізованої діяльності без участі держави.

О. Гудзенко (2019) визначає громадянську активність як одну з форм соціальної активності, яка спрямована на реалізацію соціально значущих інтересів через залучення максимальної уваги громадськості, медіа та владних структур до вирішення актуальних суспільних проблем. Колективні, організовані прояви такої активності знаходять своє відображення у діяльності соціальних рухів. Їхні учасники виконують суспільно важливі функції у сферах, які не можуть бути ефективно врегульовані державними інституціями [4].

В. Середа досліджує громадянський активізм в Україні після Революції Гідності. Авторка пропонує змістити фокус уваги з традиційних інституційних форм громадянського активізму на більш неформальні, представлені новоствореними соціальними мережами та волонтерськими групами. По-перше, ці соціальні мережі є більш відкритими та неформальними, що сприяє участі індивідів у громадянському активізмі незалежно від членства у формальних структурах. По-друге, вони швидко адаптуються до актуальних викликів часу, реагуючи на зміну потреб і ситуації. По-третє, завдяки різноманітності форм взаємодії такі мережі створюють можливості одночасної участі в різних проявах громадянського активізму з урахуванням інтересів, потреб і ресурсів кожної особи. По-четверте, досвід взаємодії у таких структурах надає громадянам знання та навички, як за допомогою мікро-, мезо- чи макрогруп можна вирішувати соціальні проблеми різної складності – від локальних до загальнонаціональних [11].

На основі моделі Ч. Тіллі С. Воршех аналізує внесок громадянського суспільства та громадського активізму у процеси демократизації України після Революції Гідності. У своєму дослідженні авторка виокремлює два ключових напрями активізму тих часів: допомога ВПО та підтримка армії і зосереджується на трьох основоположних аспектах: по-перше, це побудова соціального капіталу (співпраця громадянського суспільства та активістів між собою, збільшення частки представників волонтерських спільнот, посилення співпраці між громадським сектором та сферою політики тощо); по-друге, це здатність громадського суспільства зменшувати нерівність у суспільстві (тобто розширювати участь у активізмі серед учасників із різним соціальним, освітнім або регіональним походженням тощо), по-третє, це здатність громадянського суспільства брати на себе функцію наглядача за діяльністю державних та недержавних структур. Науковиця доходить висновку, що демократична соціалізація та побудова соціального капіталу є домінуючим режимом дій громадянського суспільства, принаймні в межах допомоги ВПО та армії, тоді як демократизуюча функція громадянського суспільства як наглядача за демократичним правлінням явно відходить на другий план, коли гуманітарні кризи та військова оборона стають пріоритетом [30].

Отже, активізм може бути визначений як ініціативна діяльність індивіда на рівні держави або ж громади, яка має на меті соціальні чи політичні зміни, може охоплювати як інституційні, так і позаінституційні форми участі (петиції, мітинги, бойкоти, громадські об'єднання тощо).

Волонтерська діяльність та активізм мають низку спільних рис, таких як: добровільність та свідомо мотивована діяльність задля суспільного блага; соціальна (чи громадська) спрямованість, націленість на задоволення потреб інших людей або груп; відсутність прямої матеріальної вигоди; аль-

труїстичне підґрунтя; потенціал до об'єднання людей у мережі чи групи заради досягнення спільних цілей; здатність розбудовувати горизонтальні зв'язки у суспільстві та сприяти підвищенню взаємної довіри тощо.

У низці досліджень волонтерство визначається як форма громадянського (або громадського) активізму, оскільки воно ґрунтується на добровільній участі у вирішенні суспільно важливих питань. Волонтерська діяльність, яка реалізується у формі допомоги іншим без очікування матеріальної винагороди, може розглядатися як окремий вияв (або складник) активізму, особливо коли вона спрямована на суспільне благо чи вирішення структурних викликів.

Нові соціальні рухи і активізм

Як зазначає О. Злобіна, теорія нових соціальних рухів і теорія мобілізації ресурсів стали основою для переосмислення ролі соціального активізму. Соціальний активізм дедалі частіше розглядають не лише як форму протесту, а й як спосіб вираження суспільного занепокоєння щодо окремих аспектів життя. Він використовується для просування бажаних чи блокування небажаних дій і рішень, спрямованих на досягнення позитивних змін у суспільстві [6]. Суспільні зміни в Україні після 2014 року відкрили нові можливості для індивідуальної активності у сферах економіки, політики, екології та соціальної роботи [6]. Волонтерський рух після Революції Гідності набув нових форм та масштабів, громадяни активно долучалися до вирішення суспільних проблем, підтримки армії, ВПО, постраждалого населення тощо. Масове зростання волонтерської діяльності сприяло формуванню нових мереж взаємодопомоги, а також посиленню впливу громадянського суспільства на загальні суспільні процеси. На відміну від традиційних рухів, де основними агентами виступав робітничий клас, сучасні соціальні рухи формуються за участю представників середнього класу, які мають високий рівень освіти та ресурси (інформаційні, час та інші) для активної участі. Активізм у цьому контексті сприймається як нова форма залученості, що дозволяє агентам брати участь у мережевих соціальних рухах для підтримки цінностей або протидії владним режимам [4].

У своїй роботі «Сила у русі: Соціальні рухи та конфліктна політика» С. Тарроу розглядає активізм у нових соціальних рухах як динамічний процес, що виходить за межі традиційного розуміння соціальних рухів як проявів екстремізму, насильства чи соціальної дезорганізації. Він підкреслює, що нові соціальні рухи виникають як колективні виклики, що базуються на спільних цілях, соціальній солідарності та постійному діалозі з владою, опонентами та елітами. Тарроу наголошує на тому, що хоча нові соціальні рухи можуть містити елементи радикалізації або протестних дій, проте це часто є результатом загострення протистояння (наприклад, сутичок із поліцією), а не істинними намірами учасників активізму [28].

На думку Тарроу, нові соціальні рухи прагнуть структурних реформ, а не революційного перевороту, і виникають як відповідь на зміни у постіндустріальному суспільстві. Вони відзначаються гнучкими, часто неформальними мережами та включають такі форми активізму, як захист прав людини, екологічні ініціативи та боротьба за ґендерну рівність. На відміну від традиційних рухів, які були зосереджені на класових конфліктах, нові соціальні рухи відображають зміни у відносинах між громадянським суспільством і державою та закликають до глобальних трансформацій [28].

Спираючись на теорію Нових соціальних рухів, ми можемо визначити ключові особливості активізму, властиві українському волонтерському рухові: свідома та добровільна діяльність індивідів або груп, спрямована на суспільні перетворення шляхом колективного впливу на владні рішення, культурні норми чи соціальні відносини. Його рушійною силою є усвідомлене прагнення до позитивних змін, яке реалізується через організацію спільнот, публічні кампанії, мережеві ініціативи або прямі дії, основані на спільних цінностях і відповідальності.

Волонтерство, активізм у контексті формування соціального капіталу

Дослідження волонтерства та активізму крізь призму соціального капіталу відкриває перспективи для глибшого розуміння цих двох явищ як інструментів зміцнення суспільних зв'язків і сприяння соціальній згуртованості.

Соціальний капітал у найширшому значенні охоплює відносини довіри, норми взаємодії та мережі громадянських асоціацій, які підвищують ефективність соціальної організації [27]. Важливою властивістю соціального капіталу є його характер як суспільного блага: хоча індивіди чи групи генерують його через взаємодію, вигоди від цього капіталу поширюються на всю громаду [20].

Р. Патнем акцентував увагу на зв'язку між громадянською активністю та соціальним капіталом. Він вважав, що участь громадян у суспільному житті, яка проявляється через участь у виборах, громадських організаціях або ж волонтерських ініціативах, є передумовою для формування соціального капіталу, який стимулює довіру й взаємодію. Під соціальним капіталом ми розуміємо відносини довіри, правила, що регулюють співіснування, мережі громадянських асоціацій – елементи, які підвищують ефективність соціальної організації, сприяючи ініціативам, здійсненим за взаємною згодою [27, с. 196]. На думку Патнема, активна громадянська участь запускає «добродетельний цикл», що посилює демократичні інститути, підвищує ефективність соціальних процесів і покращує якість життя громади. З цієї точки зору волонтерство та активізм стають проявами колективної дії, яка формує соціальний капітал через мобілізацію суспільства навколо спільних цілей і вирішення кризових ситуацій.

До початку XXI століття дослідження соціального капіталу здебільшого були зосереджені на аналізі участі індивідів у традиційних формах громадянської активності, таких як членство у добровільних асоціаціях, благодійних, волонтерських чи громадських організаціях. Водночас громадянський активізм у контексті соціальних рухів залишався не досить вивченим у межах теорії соціального капіталу [29]. Як зазначають К. Велцель, Р. Інглхарт і Ф. Дойч, соціальний капітал слід трактувати значно ширше: він включає не лише традиційні добровільні об'єднання, а й ширший спектр активностей, таких як участь у протестах, підписання петицій та інші дії, що можуть бути кваліфіковані як протидія владним елітам [29].

Сучасні форми громадянської активності І. Букреева описує як ситуативні практики, які спрямовані на вирішення актуальних проблем суспільства. Ця активність може реалізовуватися як через індивідуальні дії громадян, так і через їхню участь у діяльності об'єднань та асоціацій. Саме ці об'єднання сприяють формуванню горизонтальних соціальних зв'язків у межах громадянського суспільства, що, своєю чергою, сприяє накопиченню соціального капіталу. Інтенсивність взаємодії між індивідами та соціальними групами визначає рівень цього капіталу [2].

У випадку України волонтерські мережі, засновані на горизонтальних зв'язках, які були створені після 2014 року, послуговували підґрунтям для широкомасштабної мобілізації під час повномасштабного вторгнення. Участь громадян у таких мережах ми розглядаємо як інструмент подолання недовіри та механізм нарощування соціального капіталу через формування зв'язків між представниками різних соціальних і статусних груп (включаючи державні інституції та бізнес). У 2022 році такого роду соціальний капітал актуалізувався як на локальному, так і на національному рівні, що дозволило забезпечити масштабну підтримку як для Збройних сил України, так і для постраждалих від війни.

Отже, аналіз волонтерства та активізму крізь призму концепції соціального капіталу дозволяє розкрити їхній потенціал у зміцненні суспільної довіри, побудові мереж взаємодії та сприянні соціальній згуртованості. Волонтерство й активізм можна вважати двома тісно пов'язаними видами соціальної дії, які мають спільну мету – сприяння суспільній участі. Таким чином, волонтерство та активізм у сучасній Україні відіграють критично важливу роль у формуванні та зміцненні соціального капіталу. Їхній потенціал сприяє як короткостроковим цілям – реагуванню на військові та гуманітарні виклики, так і довгостроковим – посиленню демократичних інституцій та інтеграції суспільства. Ці явища формують фундамент для громадянської активності, яка є основою демократичного суспільства та передумовою суспільного добробуту. Соціальні умови, що породжують ці явища, також взаємопов'язані, тому вони часто розглядаються як єдине поле колективної дії.

Висновки. На основі комплексного аналізу ми можемо сформулювати кілька основних висновків.

Волонтерський рух в Україні формує нову культуру громадянської взаємодії, у якій поєднуються індивідуальні та колективні форми допомоги, а також прагнення до довготривалих соціальних змін. Інструментами волонтерського руху в Україні є соціальні практики волонтерства та активізму, що характеризуються добровільним характером дій, свідомим бажанням учасників, відсутністю матеріальної винагороди та орієнтацією на суспільне благо.

У контексті волонтерського руху як нового суспільного руху активізм може бути визначений як свідомо та добровільна діяльність індивідів або груп, спрямована на суспільні перетворення шляхом колективного впливу на владні рішення, культурні норми чи соціальні відносини. Волонтерство, що реалізується через практичну допомогу та мобілізацію ресурсів для задоволення нагальних суспільних потреб, може бути визначене як особливий тип активізму, що об'єднує учасників руху навколо ідеї безкорисливої допомоги та спільної відповідальності за добробут суспільства, формує мережі взаємодопомоги та довіри, сприяє виникненню нових каналів комунікації та спільного пошуку рішень. У підсумку воно не лише задовольняє нагальні потреби окремих осіб чи груп, а й зміцнює горизонтальні зв'язки у суспільстві, створюючи культурне та соціальне підґрунтя для подальших форм самоорганізації та активізму.

В умовах суспільних викликів обидві практики доповнюють одна одну і створюють потужний базис для розвитку волонтерського руху як ефективного чинника громадянської участі.

ЛІТЕРАТУРА:

- Бевзенко Л., Злобіна О. Волонтерство в умовах інституційних та структурних змін: генеза та агентні впливи. *Український соціологічний журнал*. 2021. № 26. С. 27–38. DOI: <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2021-26-03>.
- Букрєєва І.В. Громадянська активність як індикатор соціального капіталу міста. *Габітус*. 2020. Т. 12. № 1. С. 87–91. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.14>.
- Головко Л., Головко Т. Волонтерська діяльність як фактор резильєнтності та нарощування соціального капіталу в громадах (на прикладі однієї з громад Київської області). *Demography and Social Economy*. 2024. Т. 54. № 4. С. 38–54. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2023.04.028>.
- Гудзенко О.З. Соціальний активізм як практика формування мережевих суспільних рухів. *Грані*. 2019. Т. 22. № 11. С. 47–55. DOI: [10.15421/17197](https://doi.org/10.15421/17197).
- Дейнеко О.О. Локальний громадський активізм як компонент соціальної згуртованості в об'єднаних громадах: особливості, прояви, агенти. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2020. № 26. С. 51–57. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i26.905>.
- Злобіна О. Активісти vs інститути: соціальний активізм як джерело реалізації персональної агентності. *Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої*

інституційності / за ред. О. Злобіної. Київ. Інститут соціології НАН України. 2022. С. 269–278.

7. Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. 2016. № 2. С. 25–40.

8. Плига О.Б. Активна участь населення в державному управлінні як умова формування громадянського суспільства в Україні. *Вісник Харківського університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2008. № 819. С. 182–185.

9. Потапенко В., Двігун А. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. Київ. НІСД. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentar-ekspertiv/analiz-ukrayinskohovolonterstva-na-osnovi-metodolohiyi-novykh-sotsialnykh>.

10. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квіт. 2011 р. № 3236-VI. Офіц. вид. / Верховна Рада України. Київ. 2022.

11. Середа В. Переосмислюючи український ідентифікаційний простір: громадський активізм в Україні після Євромайдану. *Феномен Майдану в українському суспільстві: соціологічні інтерпретації* / за ред. Є.І. Головахи, О.Г. Стегнія. Київ. Інститут соціології НАН України. 2015. С. 58–78.

12. Сірий Є.В., Сіра О.В. Волонтерство як форма соціального включення та можливої самозайнятості в сучасних викликах війни в Україні: самобутні вітчизняні вектори розвитку і зарубіжний досвід. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2023. № 11. С. 140–156. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745X.11.2023.278442>.

13. Тіт О.Г. Громадянський активізм як чинник розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні. *Гілея : науковий вісник*. 2019. Вип. 145(3). С. 100–103.

14. Юрченко І.В. Інституціоналізація волонтерського руху в Україні : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.03. Київ. 2009. 20 с.

15. Штрайхер О., Школяр М. Сутність та характеристики волонтерського руху у фокусі війни в Україні. *Габітус*. 2024. № 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.3>

16. Bar-Tal D. Altruistic motivation to help: Definition, utility and operationalization. *Humboldt Journal of Social Relations*. 1986. Vol. 13. No. 1–2. P. 3–14.

17. Blackstone A. "It's just about being fair": Activism and the politics of volunteering in the breast cancer movement. *Gender & Society*. 2004. Vol. 18. No. 3. P. 350–368. DOI: <https://doi.org/10.1177/0891243204264092>.

18. Caputo R.K. Women as volunteers and activists. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 1997. Vol. 26. No. 2. P. 156–174.

19. Channell-Justice E. Without the state: Self-organization and political activism in Ukraine. Toronto. Toronto University Press. 2022. 280 p.

20. Coleman J.S. Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*. 1988. Vol. 94. P. S94–S120.

21. Eliasoph N. Avoiding politics: How Americans produce apathy in everyday life. Cambridge, UK. Cambridge University Press. 2003. 336 p.

22. Eliasoph N. The politics of volunteering. Cambridge. Polity Press. 2013. 256 p.
23. Ellis S.J., Campbell K.H. By the people: A history of Americans as volunteers (New Century Edition). Philadelphia, PA. Energize, Inc. 2005. 278 p.
24. Erdoğan Coşkun A. Volunteerism and activism. Y: Volunteerism and working with volunteers. Istanbul. Istanbul University. 2022. C. 21–41. DOI: <https://doi.org/10.26650/B/SS49.2022.007.01>.
25. Noyes E. By the people: A history of Americans as volunteers. Philadelphia. Energize, Inc. 2005. 198 p.
26. Passy F. Political altruism and the solidarity movement: An introduction. Y: M. Giugni, F. Passy (ред.). Political altruism?: The solidarity movement in international perspective. Lanham, MD. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 2001. C. 3–26.
27. Putnam R. Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. Princeton. Princeton University Press. 1993. 258 p.
28. Tarrow S.G. Power in movement: Social movements and contentious politics. 3rd ed. Cambridge. Cambridge University Press. 2011. 358 p. (Cambridge studies in comparative politics). ISBN 978-0-521-19890-5.
29. Welzel C., Inglehart R., Deutsch F. Social capital, voluntary associations and collective action: Which aspects of social capital have the greatest 'civic' payoff. Journal of Civil Society. 2005. Vol. 1. No. 2. P. 121–146. DOI: <https://doi.org/10.1080/17448680500337475>.
30. Worschech S. New civic activism in Ukraine: Building society from scratch? Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal. 2017. № 3. C. 23–45. DOI: <https://doi.org/10.18523/kmlpj119984.2017-3.23-45>.